

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019).

Спеціальність – 281.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2022. № 8.

DOI: 10.32702/2307-2156.2022.8.10

УДК 35.07/08:005

Н. В. Федірко,

к. е. н., доцент, кафедра національної економіки та публічного управління, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-4009-9474

ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВИ ДОБРОБУТУ

N. Fedirko,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of National Economy and Public Administration,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

DIGITAL COMPETENCES AS A FACTOR OF DIGITAL WELFARE STATE FORMATION

За сучасних тенденцій розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, цифрова трансформація стала ключовою вимогою в усіх сферах суспільного добробуту. Цифрові технології довели свою доцільність не лише суттєвим підвищенням ефективності суспільної діяльності, а й загальною зручністю та широкими можливостями для користувачів. Перехід на цифрові засади держави добробуту визначається цифровими

компетентностями усіх її стейкхолдерів – громадян та публічних службовців, рівень яких впливає на рівень життя населення та соціальну рівність. Тому метою дослідження є наукове обґрунтування ролі та змісту цифрових компетентностей як чинника формування цифрової держави добробуту, а об'єктом – цифрові компетентності суспільства. Методологія дослідження ґрунтується гіпотетико-дедуктивній концептуалізації поняття «цифрова держава добробуту» та її взаємозв'язку з цифровими компетентностями суспільства. Авторський підхід полягає в узагальненні загальносвітової практики цифрової трансформації держави добробуту. Дослідження показало, що сучасна ідея цифрової держави добробуту розвинулась з існуючої вже понад століття концепції держави добробуту та передбачає пожиттєву опіку над її громадянами і забезпечення їх суспільними благами, такими як соціальний захист, освіта, охорона здоров'я, безпека та інші, на цифрових засадах. За допомогою нових цифрових технологій держава створює суспільні блага більш високої якості і у більш ефективний спосіб, що дозволяє економити фінансові ресурси, покращувати адресність надання соціальної допомоги населенню, підвищувати оперативність, мобільність та гнучкість державних послуг. Такі зміни відображаються на усіх аспектах суспільного життя та призводять до проявів посилення цифрового розриву між країнами, різними верствами населення та в середині цифрового врядування. Це вимагає як від громадян, так і від публічних службовців, набуття необхідних цифрових компетентностей, які дозволять сформувати цифрове суспільство добробуту на засадах цифрової інклюзії та рівності.

According to the current trends in the development of information and communication technologies, digital transformation has become a key requirement in all spheres of public welfare. Digital technologies have proven their feasibility not only by significantly increasing public and private activities efficiency, but also by general convenience and wide opportunities for users. The transition to the

digital foundations of the welfare state is determined by the digital competences of all its stakeholders – citizens and public servants, the level of which affects the standard of living of the population as well as social equality. Therefore, the aim of the study is the scientific substantiation of the role and content of digital competences as a factor in the formation of a digital welfare state, and the object is the digital competences of society. The research methodology is based on a hypothetical-deductive conceptualization of the idea of «digital welfare state» and its relationship with digital competences of society. The author's approach consists in generalizing the global practice of digital transformation of the welfare state. The study showed that the modern idea of a digital welfare state has evolved from the concept of a general welfare state that has existed for more than a century and involves lifelong care of its citizens and providing them with public goods, such as social protection, education, health care, civil security, and others, on digital principles. With the help of new digital technologies, the state creates public goods of higher quality and in a more efficient way, which allows to save financial resources, improve the targeting of social assistance to the population, increase the efficiency, mobility and flexibility of public services. Such changes are reflected in all aspects of social life and lead to manifestations of the strengthening of the digital gap between countries, different strata of the population as well as in the midst of digital governance. This requires both citizens and public officials to acquire the necessary digital competencies that will allow for the formation of a digital welfare society based on digital inclusion and equity.

Ключові слова: *цифрова трансформація суспільства, цифрове громадянство, суспільний добробут, цифрове врядування, цифрові технології, цифрові навички, цифрова інклюзія.*

Keywords: *digital transformation of society, digital citizenship, public welfare, digital governance, digital technologies, digital skills, digital inclusion.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Цифрова трансформація суспільства є складним та взаємопов'язаним процесом, який впливає як на усі сфери життєдіяльності кожної окремої людини, так і на функціонування економіки країни в цілому. Інтернет, комп'ютери, смартфони, програмне забезпечення, соціальні мережі – все це стало невід'ємною частиною нашого життя, оскільки підносить наші можливості на якісно новий рівень. Понад те, використання найновіших версій цифрових пристроїв та цифрової інфраструктури разом з опануванням новітніх цифрових мереж дозволяє не просто більш ефективно управляти своєю діяльністю, але і забезпечує більш високі конкурентні позиції та можливості лідирування. Для людини цифровізація відкриває нові перспективи працевлаштування та започаткування власного бізнесу, для підприємств – зменшує бар'єри входу до нових ринків та видів діяльності, для держави – забезпечує довгострокове зростання країни на засадах інноваційного прориву. При чому успішність впровадження цифрових технологій головною мірою визначається цифровою готовністю та цифровою спроможністю кожного окремого громадянина, економічного суб'єкта, держави та суспільства загалом, які формують їх цифрову компетентність.

Розвиток цифрової компетентності суспільства потребує глибокої цифрової інтеграції та взаємодії усіх його стейкхолдерів – громадян, бізнесу та держави. Про посилення глобальної цифрової взаємодії свідчить зростаючий рівень охоплення Інтернетом як окремих осіб, так і компаній, хоча і залишаються розбіжності в можливостях та ефективному його використанні. Згідно звіту ОЕСР «Digital Economy Outlook 2020» у 2019 році від 70% до 95% дорослого населення його країн користувалися Інтернетом, а смартфони стали улюбленим пристроєм для доступу до Інтернету [14]. У 2022 році згідно звіту DataReportal «Digital 2022 Global Statshot» [3] інтернетом користуються вже понад 5 млрд людей у всьому світі, а 63% всього населення світу перебуває онлайн. В Україні кількість інтернет-

користувачів за 2020 рік зросла на 2 млн, і на початку 2021 року їх налічувалося вже близько 30 млн осіб [28].

Усвідомлення суспільством переваг цифрової трансформації, які проявляються для усіх суб'єктів, зумовило винесення пріоритетів цифрового розвитку на стратегічний порядок денний на усіх рівнях – глобальному, національному, місцевому, локальному. Сьогодні керівні державні органи в багатьох країнах світу формують стратегії, спрямовані як на стимулювання розвитку цифрової економіки, яка стає вирішальним чинником цифрових можливостей громадян, так і на цифрову трансформацію системи державного управління, яка на сьогодні втілюється у прийнятті управлінських рішень та наданні державних послуг на засадах цифрового врядування. Результатом цифрового розвитку країни стає її перехід на якісно новий рівень добробуту її громадян.

Водночас, цифрове врядування та електронні державні послуги вимагають від громадян та публічних службовців певного рівня цифрових навичок. Обмеження контактів, спричинені пандемією COVID-19, прискорили цифрову трансформацію державного управління в більшості країн світу, втім, як відзначають дослідники, зокрема Т. Морте-Надал та М.А. Естебан-Наварро [13], це одночасно збільшило їх цифровий розрив. Цифрова нерівність в суспільстві спричиняє також соціальну нерівність, що в свою чергу, погіршує добробут населення та економічний розвиток країни. Тому забезпечення цифрових компетентностей для усіх потенційних користувачів цифрових державних послуг є одним із головних викликів сучасного суспільства знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Цифрові навички та компетентності є одним з безпосередніх продуктів освітньої діяльності, тому їх вивчення набуло найбільшої популярності саме в цій сфері. Широкого обговорення набули навички та компетенції, необхідні для

21-го століття. Так, зокрема К. Ананіаду та М. Кларо [1] обговорюють питання, пов'язані з викладанням та оцінюванням навичок і компетенцій 21-го століття в країнах ОЕСР, Е. Йордаке, І. Марієн та Д. Баелден [10] розгадають складність і різноманітність концепцій щодо цифрових навичок, грамотності та компетентностей в освіті та визначають концепції, які формують цифрову грамотність. Дослідники також вивчають роль цифрових компетентностей у становленні громадянського суспільства. Зокрема Дж. Фінгал [7] розкриває компетенції цифрового громадянина, а М. Ріббл [16] визначає їх як основні елементи цифрового громадянства. Менш дослідженим є питання цифрових компетентностей з точки зору електронного врядування. Зокрема Т. Морте-Надал та М. А. Естебан-Наварро [13] дають оцінку ролі цифрових компетенцій для покращення цифрового залучення до послуг електронного уряду. Зокрема, ці дослідники вказують на існуючий зв'язок між соціальною нерівністю, бідністю та цифровим розривом електронного уряду.

В Україні дослідження розвитку цифрових компетентностей громадян набуло особливої актуальності після проголошення урядом курсу на формування цифрової держави. Суспільні виклики, з якими зіткнулась Україна після розгортання широкомасштабної війни від 24 лютого 2022 року, актуалізували проблематику забезпечення цифровими компетентностями громадян з особливим акцентом. Значна кількість населення країни, що постраждала внаслідок російської агресії, змушена була змінити місце свого проживання та потребувала додаткової підтримки від держави, втім її отримання стало можливим лише засобами цифрових інструментів державної соціальної допомоги. Водночас, у нашому дослідженні ми концентруємось не на вивченні кейсу окремої країни, а на концептуалізації поняття «цифрова держава добробуту» та її взаємозв'язку з цифровими компетентностями суспільства. З огляду на це, серед вітчизняних розробок спираємось на результати, отримані І. Жилиєвим та А. Семенченко щодо визначених ними

концептуальних засад розвитку цифрових навичок публічних службовців та громадян [26].

Окреме коло досліджень, що містять розробки щодо предмету нашої наукової проблеми, розкриває зміст концепції цифрової держави добробуту. Зокрема у звіті ОЕСР 2016 року «Стратегії цифрового уряду для трансформації державних послуг у сфері соціального захисту» висновується, що в умовах цифрового урядування та державного сектору, який керується даними, сучасні практики соціального захисту набувають цифрового характеру та призводять до формування цифрової держави добробуту [4]. Проміжний звіт Генеральної Асамблеї ООН 2019 року «Крайня бідність і права людини» [6] наголошує, що цифрова держава добробуту вже є реальністю, або зароджується в багатьох країнах світу. У цих державах системи соціального захисту та допомоги дедалі більше керуються цифровими даними та технологіями, які використовуються для автоматизації, прогнозування, ідентифікації, спостереження, виявлення, націлювання та покарання. Ряд інших досліджень, зокрема Дж. Маккаллі [11], показують, що цифрова держава добробуту є фундаментальним виміром сучасного уряду, який забезпечує благо кожного в суспільстві.

Незважаючи на вагому значущість цифрових компетентностей у формуванні цифрової держави добробуту, це питання не набуло достатнього рівня наукової розробки. Зокрема, звіт ООН наголошує, що на сьогодні в державах цифрового добробуту існує загроза цифрової антиутопії [6]. Тому необхідним є подальше систематичне визначення викликів для компетентностей суспільства, пов'язаних з використанням цифрових технологій у соціальній державі.

Метою статті є наукове обґрунтування ролі та змісту цифрових компетентностей як чинника формування цифрової держави добробуту.

Виклад основних наукових результатів та їх обґрунтування. Дослідження впливу цифрових трансформацій на суспільний добробут сформували новий зміст концепції «держава добробуту» (welfare state), також

відомої як «соціальна держава». Її ключова ідея полягає в тому, що держава, або добре налагоджена мережа соціальних інститутів, відіграють ключову роль у захисті та просуванні економічного та соціального добробуту громадян [22; 24]. Він базується на принципах рівності можливостей, справедливого розподілу багатства та суспільної відповідальності за тих, хто не може скористатися мінімальними умовами для хорошого життя. Така система дозволяє органам державної влади країни надавати за рахунок податків суспільні блага, такі як охорона здоров'я, освіта, соціальна допомога та соціальні послуги для вразливих категорій населення [23].

Існують різні підходи, які використовуються для розкриття змісту держави добробуту. Згідно Д. Гарланда [8], перший з підходів характеризує соціальну державу як добробут для бідних, другий – зосереджений на соціальному страхуванні, соціальних правах і соціальних послугах, третій – підкреслює економічне управління та роль, яку воно відіграє в країні. Широким також є трактування змісту поняття «суспільний добробут», яке варіюється від його розуміння як вигоди, яку отримують споживачі суспільних благ від держави, або психічного чи фізичного здоров'я чи щастя [12], до загального обсягу матеріальних та нематеріальних благ (в тому числі духовних), які споживає людина [27, с. 48]. Втім, незалежно від національних особливостей розвитку ідеї «держави добробуту» та глибини державної опіки над її громадянами, вже понад сторіччя реалізація цієї концепції в розвинених країнах світу стала величезним досягненням для них, оскільки забезпечила процвітання їх економіки, життєздатність та довіру громадянського суспільства, а також ефективність державної системи. Водночас, як відзначає К. Ван Керсберген [20], в Європі держава добробуту перебуває в облозі, оскільки стикається з рядом проблем, серед яких демографічні (старіння населення, міграція), економічні (інфляція, безробіття, тіньова економіка), фінансові (державний борг, бюджетний дефіцит), політичні (безпекові ризики, корупція, бюрократія) та інші.

Цифрові технології стали новим потужним інструментом, здатним допомогти у покращенні добробуту. Понад те, на думку Дж. МакКаллі [11], бідність і соціальна вразливість зводяться до проблем, які можна «вирішити» або «виправити» за допомогою технологічних інновацій. Як результат, завдяки реалізації стратегій цифрової трансформації виникла нова сучасна концепція «цифрова держава добробуту» (digital welfare state), яка забезпечує добробут громадян за рахунок використання допоміжних ІК-технологій [4; 6]. Першочергово, вона передбачає перехід від ручного режиму управління та надання державою суспільних благ, таких як соціальний захист, охорона здоров'я, освіта, до автоматизованого е-сервісування за допомогою онлайн-платформ, спеціалізованих електронних та/чи роботизованих пристроїв та комп'ютерних програм. При цьому, суспільні блага, які споживаються громадянами, не обов'язково набувають лише цифрової форми.

У звіті ОЕСР 2016 року «Стратегії цифрового уряду для трансформації державних послуг у сфері соціального захисту» [4], а також в інших дослідженнях, зокрема Доповіді спеціального доповідача з питань крайньої бідності та прав людини Генеральної асамблеї ООН від 11 жовтня 2019 року «Крайня бідність і права людини» [6], міститься перелік успішних прикладів, які демонструють можливості застосування цифрових технологій у різних сферах суспільного добробуту. Так, цифровізація допомагає оптимізувати та спростити процедуру організації надання та отримання соціальних допомог, полегшуючи для працівників соціальних служб перевірку даних їх отримувачів та автоматизуючи грошові перекази через фінансові онлайн-сервіси. Водночас, для соціальних послуг, таких як допомога по догляду на дому, соціальне обслуговування, цифрові технології дозволяють змінити форму їх надання, частково заміщаючи фізичну працю соціального працівника. Аналогічним є прояв цифровізації в сфері освітніх послуг, де онлайн-платформи дозволяють змінити форму взаємодії суб'єктів освітнього процесу з очної на дистанційну. Для послуг охорони здоров'я, на відміну від освітніх послуг, важливим є не лише можливість дистанційної взаємодії

лікаря і пацієнта, яка також широко практикується, але й цифрова оптимізація системи управління інформацією про пацієнтів, що дозволяє більш ефективно здійснювати діагностику їх захворювання, а також використання комп'ютерних технологій безпосередньо як пристроїв, що здійснюють діагностику та лікування. Між тим, саме можливість організації надання суспільних благ за допомогою цифрових інструментів дозволяє стверджувати про перехід до цифрової держави добробуту.

Цифрова держава добробуту вже є реальністю, або зароджується в багатьох країнах світу. Дедалі більше цифрові дані та технології використовуються для автоматизації, прогнозування, ідентифікації, спостереження, виявлення, призначення та покарання. Втім, об'єктивне прагнення органів державної влади рухатися в цьому напрямку має серйозні ризики, які в уже згаданій нами доповіді ООН призводять до висновку про «антиутопію цифрового добробуту» [6] підприємством, яке гарантує громадянам переваги від нових технологій, більш ефективного управління та вищий рівень життя. Стверджується, що оскільки значна частина цифрової держави добробуту забезпечується великими приватними технологічними компаніями, які створюють та/чи обслуговують цифрові суспільні блага, під загрозою опиняються безпека та захист персональних даних. Окрім того, цифровізація часто супроводжується значним скороченням загального соціального бюджету, звуженням кола бенефіціарів, припиненням деяких послуг, впровадженню вимогливих форм умовності, запровадження більш суворих санкцій і, як результат, відмова загальної ідеї, що держава має бути підзвітною громадянину. Проведені міжкраїнові порівняння [6] показують, що у країнах із високим і середнім рівнем доходу вже нормою стали електронне голосування, технологічне спостереження та контроль, у тому числі за допомогою програм розпізнавання обличчя, передбачувана поліція на основі алгоритмів, оцифрування систем правосуддя та імміграції, онлайн-подання податкових декларацій і платежів та багато інших форм електронних взаємодій між громадянами та різними рівнями влади. Водночас, у країнах з

низьким рівнем доходу національні системи біометричної ідентифікації закладають основу для розробки систем соціального захисту, або «добробуту». У такому світі громадяни стають дедалі помітнішими для органів державної влади. Такі висновки надають додаткової вагомості формуванню цифрових компетентностей як для громадян, так і для публічних службовців як безпосередніх надавачів суспільних благ.

Зміст цифрових компетентностей розкриває Рамка цифрової компетентності для громадян ЄС (The Digital Competence Framework, DigComp) [17], згідно якої вони трактуються як впевнене та критичне використання інструментів ІК-технологій у сферах роботи, працевлаштування, освіти, дозвілля, залучення та участі в суспільстві. Techboomers.com розглядає цифрову компетентність як здатність не тільки розуміти та використовувати цифрові технології та системи, але й володіти впевненістю, щоб використовувати їх творчо, критично та без сторонньої допомоги [18]. Цифрова компетентність, по суті, така ж, як і цифрова грамотність, і загалом означає здатність розуміти та використовувати цифрові технології, не потребуючи допомоги з боку інших. Колектив авторів Е. Йордаке, І. Марієн та Д. Баелден [10] проводять відмінність між цифровими навичками, як більш практичним, вимірюваним застосування певних знань і здібностей щодо цифрових технологій, та цифровою компетентністю, яка розглядається як здатність застосовувати ці знання та навички в різних життєвих контекстах, від особистого до професійного.

Сьогодні цифрові компетентності є не лише необхідною вимогою для успішного функціонування суб'єктів в цифровій економіці та цифровій державі, але і гарантією їх безпеки та добробуту на засадах загальнонаціональної цифрової інклюзії. З точки зору цифрових компетентностей, поняття «цифрова інклюзія» варто трактувати не лише як надання можливості для безбар'єрного спілкування, маючи на увазі осіб з інвалідністю, як це, зокрема, передбачено в Україні в рамках проекту соціального партнерства «Цифрова інклюзія» [29], яким створено мобільний

додаток, що дозволяє комунікувати, коли вербальні її способи неможливі, зокрема, для дітей з аутизмом та людей після інсульту та травм, а також для розвитку мовлення й творчого мислення. Цифрова інклюзія в більш глибокому розумінні означає наближення знань та використання ІКТ до тих, хто ними ще не володіє, і, на цій основі, подолання цифрової нерівності. У середині 1990-х років цифрова нерівність набула політичних і суспільно-політичних відтінків, оскільки певні групи та політики стверджували, що цифрова революція залишила деяких людей позаду [13]. Визначаються три аспекти цифрового розриву: нерівність можливостей у технологічному доступі та підключенні до пристроїв і мереж, включаючи Інтернет, неграмотність щодо навичок використання комп'ютера для використання технологій серед тих, хто має доступ і підключений, а також брак необхідних цифрових компетенцій для роботи за допомогою ІКТ у суспільних сферах, що пройшли цифровізацію.

В умовах цифрової держави добробуту проблема цифрової нерівності призводить до соціальної ізоляції громадян, що посилюється також проблемою нерівного доступу до інтернету. Втім, незважаючи на те, що багато громадян мають до нього доступ, це автоматично не означає високого рівня використання створених державою е-сервісів, оскільки існує значний відсоток населення, якому бракує навичок, необхідних для ефективної онлайн-взаємодії з органами державної влади. Саме тому цифрові компетентності стають також критичним чинником не лише цифрової, але і соціальної інклюзії громадян.

Цифрова інклюзія та рівність громадян формують параметри цифрового громадянства як невід'ємної складової цифрової держави добробуту. У широкому розумінні цифрове громадянство визначає здатність громадян належним чином використовувати технології та Інтернет [9]. Втім, його відмінна характеристика, на нашу думку, полягає у спроможності людей використовувати свої цифрові компетентності задля забезпечення своїх громадянських прав і свобод і, на цій основі, реалізувати власні потреби як

учасника громадянського суспільства. Це є безпосередньою умовою отримання доступу до суспільних благ, що створюються цифровою державою добробуту. Навички цифрового громадянства дають людям правильні інструменти для взаємодії з цифровим світом у спосіб, який сприятиме розвитку здорових громадянських онлайн-спільнот. Згідно [7] п'ять ключових компетенцій, які необхідно опанувати студентам, щоб долучитися до цифрового громадянства, охоплюють інклюзію, поінформованість, залучення, збалансованість та попередження. Міжнародне товариство технологій в освіті (ISTE) описує дев'ять основних елементів цифрового громадянства [16]: цифровий доступ, цифровий етикет, цифрова комерція, цифрові права та обов'язки, цифрова грамотність, цифрове право, цифровий зв'язок, цифрове здоров'я та благополуччя, цифрова безпека. Звичайно, ці елементи цифрового громадянства не можна вважати остаточно повними та сталими, оскільки розвиток цифрових технологій стимулює періодичну генезу нових умов та вимог до роботи з ними. Водночас, вони мають пряму кореляцію з колом цифрових компетентностей, якими повинні володіти громадяни країни, з одного боку, а також суб'єкти, що безпосередньо створюють блага цифрової держави – публічні службовці. До числа останніх, з огляду на предмет нашого дослідження, ми відносимо як державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування, які здійснюють розробку та реалізацію державної політики, так і інші категорії службовців, які надають державні послуги та створюють суспільні блага для громадян, зокрема у таких сферах, як безпека, освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та інші.

Обґрунтування переліку цифрових компетентностей, які необхідні для успішного функціонування в умовах цифрової держави добробуту нами здійснено на основі навичок, необхідних у 21 столітті, визначення яких здійснено рядом організацій. Так, спільна державно-корпоративна організація Partnership for 21st Century Skills [15] визначила три типи навичок: навички навчання (креативність та інновації; критичне мислення та

вирішення проблем; спілкування та співпраця), навички грамотності (інформаційна грамотність; медіаграмотність; ІКТ-грамотність) та життєві навички (гнучкість і адаптивність; ініціатива та самоспрямування; соціальні та міжкультурні навички; продуктивність і підзвітність; лідерство та відповідальність). Ще однією ініціативою є міжнародний дослідницький проект Assessment and Teaching of 21st Century Skills, який обґрунтував 10 навичок, згрупованих у чотири категорії: способи мислення (творчість та інновації; критичне мислення, вирішення проблем і прийняття рішень; навчання навчанню та метапізнання), способи роботи (комунікація; співпраця), інструменти для роботи (інформаційна грамотність; ІКТ-грамотність) і життя у світі (громадянство; життєві та кар'єрні навички; особиста та соціальна відповідальність) [2]. Подібні навички класифікують також інші дослідження. Окрім того, для наших висновків ми спираємось на розроблену для ЄС Рамку цифрових компетенцій [17], яка охоплює перелік із 21 компетенції та навичок, які Європейська комісія визнала необхідними для того, щоб європейські громадяни були достатньо компетентними в цифрових технологіях: інформаційна грамотність і грамотність даних, комунікація та співпраця, створення цифрового вмісту, безпека, вирішення проблем.

Узагальнення взаємозв'язку компонентів цифрової держави добробуту та змісту цифрових компетентностей суспільства представлено на рис. 1.

Рисунок 1. Взаємозв'язок цифрової держави добробуту та цифрових компетентностей суспільства

Джерело: авторська розробка.

Порівнюючи цифрові компетентності громадян та публічних службовців зауважимо, що для останніх, з огляду на високу суспільну значущість та життєво важливий вплив їх діяльності на населення країни, критично необхідним є формування та розвиток цифрового мислення. Інноваційне цифрове мислення дозволяє публічним службовцям уявляти нові різноманітні способи використання ІК-технологій для вдосконалення процесів та розробки творчих рішень. Ті, хто сьогодні працює в державному секторі, повинні не лише мати бажання та здатність використовувати нові технології, що швидко розвиваються. Вони повинні також розуміти, як ці технології можуть сприяти цифровій трансформації уряду, і повинні вміти визначати відповідні ризики та обмеження. З розвитком технологій виникає потреба в нових цифрових навичках, тому важливо для публічних службовців мати цифрове мислення, яке дозволяє їм бути спритними та мобільними в цифровому середовищі, а також готовими сприймати зміни. Розвиток цифрового мислення публічних службовців безпосередньо визначатиме успішність їх професійної діяльності щодо розробки та надання суспільних послуг з урахуванням потреб кінцевих користувачів. Використання цифрових технологій публічними службовцями для покращення життя громадян повинно узгоджуватись з повагою до цифрових прав.

Відзначимо, що розвиток цифрового врядування вимагає залучення до числа публічних службовців також ІТ-спеціалістів, що володіють найновітнішими цифровими компетентностями. Серед них, зокрема, уміння використовувати штучний інтелект, який має широку сферу застосування – від розробки інклюзивної державної політики до покращення якості державних послуг. Зокрема, Робоча група Комісії ООН з питань широкосмугового зв'язку з розбудови потенціалу штучного інтелекту на сьогодні здійснює розробку Рамки компетенцій у сфері цифрової трансформації та штучного інтелекту для державних службовців із широким залученням зацікавлених сторін в рамках глобальних консультацій [5]. Втім,

за висновками консалтингової компанії Gartner, недостатній рівень цифрових навичок поряд з неохочістю до змін, браком фінансування та ресурсів є ключовими викликами для цифрової трансформації держави [25]. Компетенції основних спеціалістів у таких сферах, як корпоративна архітектура, кібербезпека, хмара, аналітика та проектування цифрового досвіду, є життєво важливими для успішних програм цифрової трансформації, але їх, як правило, бракує в державних органах. Водночас, IT-спеціалісти повинні також мати міждисциплінарні «жорсткі» так «м'які» навички. Так, найбільшим попитом в глобальній IT-сфері сьогодні користуються такі професійні цифрові навички, як програмування, веб-розробка та розробка додатків, цифровий бізнес-аналіз, цифровий дизайн і візуалізація даних, управління цифровими проектами, управління цифровими продуктами, цифровий маркетинг, соціальні медіа, наука про дані та аналіз даних (табл. 1).

Таблиця 1. Найбільш затребувані професійні навички IT-фахівців

Навички	Призначення
програмування, веб-розробка та розробка додатків	– кодування із використанням програм Bootstrap, jQuery, Angular, Code Igniter, PHP/JavaScript і MySQL; – мобільна та адаптивна веб-розробка; – кодування для розробки нових технологій доповненої реальності (AR) і віртуальної реальності (VR)
цифровий бізнес-аналіз	– застосування низки перевірених методів аналізу для обґрунтування інвестицій у цифрові рішення; – створення цифрової екосистеми технологій, яка сприятиме цифровій трансформації та зростанню бізнесу
цифровий дизайн і візуалізація даних	– створення інтерфейсу користувача веб-сайтів, програм та цифрових сервісів для ефективною, динамічною взаємодії з користувачем; – візуалізація складних даних для обґрунтування рішень; – аналіз та візуалізація даних за допомогою таких інструментів, як Tableau і Power BI
управління цифровими проектами	– використання ряду методологій для управління проектами, зокрема таких як SCRUM і AGILE; – цілісне бачення цифрового проекту – від ідеї до прототипу до повністю розробленого цифрового продукту чи послуги
управління цифровими продуктами	– розробка плану управління життєвим циклом продукту; – забезпечення зростання програмного забезпечення як послуги
Цифровий маркетинг	– розуміння того, як отримати найкраще співвідношення ціни та якості; – просування цифрового продукту із використанням інструментів цифрового маркетингу, аналітики, маркетингу у соціальних мережах, контент-маркетингу, SEO, UX (дизайн взаємодії з користувачем)
соціальні медіа	– PR через соціальні мережі (Twitter, Facebook, Reddit, Instagram та ін.); – доступ до клієнтів та лідерів думок
наука про дані та аналіз даних	– прийняття рішень на основі аналізу великих даних

Джерело: розроблено автором за даними міжнародної компанії з цифрової освіти Digital Skills Global [19].

Використання державними органами ІК-технологій для цифрової трансформації втілюється у розробці нових цифрових управлінських технологій та стає ключовим для створення та забезпечення добробуту населення на засадах цифрової держави. Найбільш актуальними цифровими технологіями для державних органів влади, за висновками Gartner [25], є платформи цифрових урядових технологій, цифрова ідентифікація громадян, гібридні хмарні обчислення, обмін даними, а також цифрові канали залучення громадян. Їх характеристика та цифрові навички, які необхідні для громадян та публічних службовців для роботи з ними, представлено в таблиці 2.

Таблиця 2. Цифрові технології державних органів влади та необхідні цифрові навички для їх користувачів

Цифрові технології	Можливості цифрових технологій	Цифрові навички	
		базові для усіх користувачів	спеціалізовані для публічних службовців
цифрові платформи	координація державних послуг в багатьох сферах, таких як досвід громадян, екосистема, Інтернет речей, ІТ-системи та аналітика	доступ, реєстрація, навігація та використання доступного функціоналу	операційне обслуговування та вирішення можливих проблем
цифрова ідентифікація	онлайн-автентифікація під час взаємодії з державними органами	використання набору доступних особистих цифрових ключів для підпису електронних документів та їх перевірка, створення паролів та управління ними	шифрування та дешифрування документів, перевірка достовірності, захист та безпека даних, оцінка цілісності електронних даних про особу
гібридні хмарні обчислення	оптимізація витрат, гнучкість та масштабованість публічної хмари	завантаження та вивантаження персональних даних у публічному хмарному просторі	використання публічної хмари та управління її вмістом, експорт-імпорт даних, їх аналіз та оцінка
обмін даними	створення нових цінностей і досягнення кращих результатів	управління своїми даними в мережі, які особисто публікуються чи збираються сайтами та програмами («цифровий слід»)	надавати дані та аналізувати їх за допомогою системного та масштабованого підходу
цифрові канали залучення громадян	покращення загальної ефективності управління та якості державних послуг, підвищення справедливості	підключення до каналів та їх використання	визначення цілей та предмету залучення громадян, аналіз та оцінка отриманих результатів

Джерело: розроблено автором для цифрових технологій уряду, визначених Gartner [25].

Сформовані цифрові компетентності охоплюють набір цифрових навичок, які формуються як результат апробації та досвіду застосування цифрових технологій. В реальній практиці вони демонструють уміння оперувати необхідними цифровими технологіями як для задоволення особистих потреб, так і для виконання професійної діяльності. Так, з огляду на перелік найбільш актуальних для державних органів влади цифрових технологій, представлених в таблиці, для їх користувачів, зокрема громадян, як споживачів державних послуг, та публічних службовців, як їх надавачів, необхідними базовими цифровими навичками можна визначити реєстрацію, навігацію та використання доступного функціоналу, завантаження та вивантаження персональних даних, управління даними в мережі, підключення до каналів та їх використання. Водночас, публічні службовці як користувачі цифрових технологій органів влади в рамках своєї професійної діяльності повинні мати спеціалізовані цифрові навички, такі як операційне обслуговування та вирішення можливих проблем, перевірка достовірності, захист та безпека даних, оцінка цілісності даних, використання публічної хмари та управління її вмістом, визначення цілей та предмету діяльності, аналіз та оцінка отриманих результатів.

Також варто враховувати цифровий розрив в середині цифрового уряду, на існування якого, зокрема акцентують Т. Морте-Надаль та М. А. Естебан-Наварро [13]. Він проявляється у нерівномірному міжінституційному та міжсекторному використанні доступних цифрових технологій для виконання державних функцій, має інші характеристики та причини, ніж ті, що впливають на загальне використання Інтернету. Зокрема, в цифровому врядуванні розрив проявляється у видах діяльності, які є критично важливими під час надання державних послуг, зокрема: безпеці, довірі до технологій, допоміжній інфраструктурі ІКТ, досвіді використання, витрат, обізнаності, навичках доступу до електронного уряду, мовній грамотності, навчанні, сприйнятті простоти використання, сприйнятті корисності, соціальному впливі, сприйнятті емпатії та комунікації.

Публічні службовці, як користувачі цифрових технологій мають інші цілі, ніж звичайні користувачі Інтернету, оскільки орієнтовані на забезпечення не індивідуальних потреб, а суспільних, і в процесі професійної діяльності не отримують особистої вигоди, пропорційної докладеними ними зусиллям. Вони також мають виконувати більш складні операції з цифровими технологіями порівняно з користувачами їх послуг, тому потребують більш складних наборів навичок, ніж звичайні користувачі Інтернету.

Глобальний розвиток цифрових компетентностей суспільства набув особливого значення в умовах пандемії Covid-19. У 2020 році ця криза стимулювала масовий вимушений перехід органів державної влади, бізнесу та громадян на дистанційний формат взаємодії під час створення та споживання суспільних благ, який на практиці довів свою зручність та укорінився в суспільній свідомості як звична норма. Це зумовлює подальшу актуалізацію та прискорення цифрової трансформації держави добробуту на засадах цифрової інклюзії усіх суб'єктів. Стрімкий розвиток ІК-технологій формує широкі можливості для цього, втім самі технології не повинні бути самоціллю для держави. Зусилля держави мають бути зосереджені, в першу чергу, на модернізації управління публічним сектором, який створює суспільні блага та регулює добробут населення. Водночас, подальша цифрова трансформація має бути налаштована на демократизацію цифрового дизайну, який би забезпечував легкодоступність для заінтересованих сторін державних цифрових сервісів і даних та надавав їм потрібні правильні інструменти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Цифрова компетентність відіграє важливу роль у формуванні суспільного добробуту, тому що дозволяє покращити можливості людей до самозабезпечення, розвитку, збільшення доходів, виконувати більш кваліфіковану роботу та отримати високооплачувану роботу. Водночас, достатній рівень цифрових компетентностей громадян є необхідною передумовою для функціонування держави, оскільки визначає

можливості та якість взаємодії усіх її суб'єктів. Цифровізація суспільного добробуту передбачає переведення благ, що створюють державою для її громадян на цифрові засади, таким чином поліпшуючи зручність їх споживання та рівень задоволеності споживачів. Поглиблення процесів цифрової трансформації держави призводить до формування нової концепції суспільного добробуту – цифрової держави добробуту. Її прояви вже стали об'єктивною реальністю для громадян, які за нової для них цифрової форми споживання державних послуг, серед яких безпека, освіта, соціальний захист, охорона здоров'я та інші, потрапляють в цифрову залежність від держави. З іншого боку, якість державних е-послуг обумовлюється цифровою спроможністю та готовністю внутрішнього середовища державного сектору – публічних службовців. Тому формування та поглиблення цифрових компетентностей суспільства є однією з пріоритетних вимог як для особистого розвитку людей, так і для забезпечення стійкості цифрової держави добробуту.

Формуючи стратегічні пріоритети розвитку цифрових компетентностей, ключова увага держави повинна спрямовуватись на вирішення проблем цифрового розриву як в суспільстві, так і між сферами та інституціями цифрового врядування. Для цього необхідним є розуміння чинників цифрового розриву для вжиття проактивних заходів державної політики. При цьому, розвиток технологій не є безпосереднім інструментом подолання цифрового розриву, втім може слугувати появі нових бар'єрів цифрової інклюзії. В рамках цього дослідження нами спрямовано увагу на концептуалізацію взаємозв'язку суспільного добробуту, як безпосереднього предмету діяльності цифрової держави добробуту, та цифрових компетентностей, як одного з ключових чинників, що його формують. Водночас, з огляду на виклики державної політики щодо подолання цифрового розриву, подальші дослідження необхідно орієнтувати на вивчення відмінностей в доступі, використанні та експлуатації онлайн-

сервісів громадянами, а також чинників, що зумовлюють їх цифрову ізоляцію та нерівність.

Література

1. Ananiadou K., Claro M. 21st century skills and competences for new millennium learners in OECD countries (OECD Education Working Papers No. 41). 2009. Paris, France: OECD Publishing. URL: <https://doi.org/10.1787/218525261154>
2. Binkley M., Erstad O., Herman J., Raizen S., Ripley M., Miller-Ricci M., Rumble M. Defining twenty-first century skills. In Griffin. P. Care E. (Eds.). Assessment and teaching of 21st century skills: Methods and approach. 2012. pp. 17–66. Dordrecht, the Netherlands: Springer. URL: http://dx.doi.org/10.1007/978-94-007-2324-5_2
3. Digital 2022 Global Statshot. URL: https://datareportal.com/?utm_source=Global_Digital_Reports&utm_medium=Article&utm_campaign=Digital_2022
4. Digital government strategies for transforming public services in the welfare areas. OECD. 2016. URL: <https://www.oecd.org/gov/digital-government/Digital-Government-Strategies-Welfare-Service.pdf>
5. Digital Transformation and Artificial Intelligence Competency Framework for Civil Servants. UNESCO. URL: https://www-unesco.org.translate.goog/en/communication-information/digital-policy-capacities-inclusion/broadband-commission/digital-competency-framework?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=op,wapp
6. Extreme poverty and human rights. (A/74/493. 11). United Nations General Assembly. 2019. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/312/13/PDF/N1931213.pdf?OpenElement>
7. Fingal J. The 5 Competencies of Digital Citizenship. URL: <https://www.iste.org/explore/5-competencies-digital-citizenship>

8. Garland D. What is the welfare state? *Oxford Academic*. URL: <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199672660.003.0001>
9. How to Teach Your Students: the 9 Elements of Digital Citizenship. URL: <https://www.waterford.org/education/digital-citizenship-activities-and-tips/>
10. Iordache E., Mariën I., Baelden D. Developing Digital Skills and Competences: A QuickScan Analysis of 13 Digital Literacy Models. *Italian Journal of Sociology of Education*. 2017. № 9(1). Pp. 6-30. DOI: 10.14658/pupj-ijse-2017-1-2
11. McCully J. What is the “Digital Welfare State”? URL: <https://digitalfreedomfund.org/explainer-what-is-the-digital-welfare-state/> 27th April 2020
12. Meaning of welfare. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/welfare>
13. Morte-Nadal T., Esteban-Navarro M. A. Digital Competences for Improving Digital Inclusion in E-Government Services: A Mixed-Methods Systematic Review Protocol. *International Journal of Qualitative Methods*. 2022 Volume 21: 1–9 DOI: 10.1177/16094069211070935 journals.sagepub.com/home/ijq
14. OECD Digital Economy Outlook 2020. OECD. 2020. 316 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/bb167041-en>
15. Partnership for 21st Century Skills. Framework for 21st-century learning. URL: http://www.p21.org/documents/P21_Framework_Definitions.pdf
16. Ribble M. Essential elements of digital citizenship. URL: <https://www.iste.org/explore/ISTE-blog/Essential-elements-of-digital-citizenship>
17. The Digital Competence Framework. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcomp/digital-competence-framework_en
18. The Guide to Digital Competence + 6 Steps to Become Digitally Competent. URL: <https://techboomers.com/guide-to-digital-competence>

19. The Top 10 Digital Skills Tech Companies are Looking for Today. URL: <https://digitalskillsglobal.com/blog/the-top-10-digital-skills-tech-companies-are-looking-for-today>

20. Van Kersbergen K. The Welfare State in Europe. Article from the book The Search for Europe: Contrasting Approaches. 2017. URL: <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-welfare-state-in-europe/>

21. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens - With new examples of knowledge, skills and attitudes. EUR 31006 EN. Office of the European Union, Luxembourg. 2022. DOI:10.2760/490274, JRC128415.

22. Welfare state. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/common-good>

23. Welfare state. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/welfare-state>

24. Welfare State. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/economics-econometrics-and-finance/welfare-state>

25. What Is Digital Government? URL: <https://www.gartner.com/en/topics/digital-government>

26. Жиляєв І. Б., Семенченко А. І. Сучасна державна політика розвитку цифрової грамотності публічних службовців та громадян України. *Теорія та практика державного управління*. 2020. №1(68). С. 198-209. DOI: 10.34213/tp.20.01.24

27. Пінчук А. Еволюція поняття «добробут» та сучасні підходи до визначення його складових. *Economic Analysis*, Volume 31. 2021. №. 2. С.44-54. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.044>

28. Плюс 2 млн користувачів. Чим українці займаються в інтернеті у 2021 році. *Фокус*. 2021. URL: <https://focus.ua/uk/digital/491571-plyus-2-mln-koristuvachiv-chim-ukrajinci-zaymayutsya-v-interneti-u-2021-roci-infografika>

29. Цифрова інклюзія. URL: <https://dimobi.org.ua/ua>

References

1. Ananiadou, K., Claro, M. (2009), 21st century skills and competences for new millennium learners in OECD countries (OECD Education Working Papers No. 41), OECD Publishing, Paris, France. <https://doi.org/10.1787/218525261154>

2. Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Ripley, M., Miller-Ricci, M. and Rumble, M. (2012), “Defining twenty-first century skills”, *Assessment and teaching of 21st century skills: Methods and approach*, Springer, Dordrecht, the Netherlands, pp. 17–66

3. Datareportal (2022), “Digital 2022 Global Statshot”, available at: https://datareportal.com/?utm_source=Global_Digital_Reports&utm_medium=Article&utm_campaign=Digital_2022 (Accessed 8 August 2022).

4. The official site of OECD (2016), “Digital government strategies for transforming public services in the welfare areas”, available at: <https://www.oecd.org/gov/digital-government/Digital-Government-Strategies-Welfare-Service.pdf> (Accessed 8 August 2022).

5. The official site of UNESCO (2022), “Digital Transformation and Artificial Intelligence Competency Framework for Civil Servants”, available at: https://www-unesco-org.translate.goog/en/communication-information/digital-policy-capacities-inclusion/broadband-commission/digital-competency-framework?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=op,wapp (Accessed 8 August 2022).

6. United Nations (2019), “Extreme poverty and human rights (A/74/493. 11)”, available at: <https://documents-dds->

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/312/13/PDF/N1931213.pdf?OpenElement
(Accessed 8 August 2022).

7. The official site of International Society for Technology in Education (ISTE) (2022), “The 5 Competencies of Digital Citizenship”, available at: <https://www.iste.org/explore/5-competencies-digital-citizenship> (Accessed 8 August 2022).

8. Garland, D. (2016), *The Welfare State: A Very Short Introduction*, Oxford Academic, Oxford, UK.

9. Waterford.org (2019), “How to Teach Your Students the 9 Elements of Digital Citizenship”, available at: <https://www.waterford.org/education/digital-citizenship-activities-and-tips/> (Accessed 8 August 2022).

10. Iordache, E., Mariën, I., and Baelden, D. (2017), “Developing Digital Skills and Competences: A QuickScan Analysis of 13 Digital Literacy Models”, *Italian Journal of Sociology of Education*, Vol. 9(1), pp. 6-30.

11. The official site of The Digital Freedom Fund (2020), “What is the Digital Welfare State?”, available at: <https://digitalfreedomfund.org/explainer-what-is-the-digital-welfare-state/> (Accessed 8 August 2022).

12. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus (2020), “Meaning of welfare”, available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/welfare> (Accessed 8 August 2022).

13. Morte-Nadal, T. And Esteban-Navarro, M.A. (2022), Digital Competences for Improving Digital Inclusion in E-Government Services: A Mixed-Methods Systematic Review Protocol, *International Journal of Qualitative Methods*, Vol. 21, pp. 1–9. DOI: 10.1177/16094069211070935
journals.sagepub.com/home/ijq

14. OECD (2020), *OECD Digital Economy Outlook 2020*, OECD Publishing, Paris, France. <https://doi.org/10.1787/bb167041-en>.

15. Partnership for 21st Century Skills (2007), “Framework for 21st-century learning”, available at:

http://www.p21.org/documents/P21_Framework_Definitions.pdf (Accessed 8 August 2022).

16. The official site of International Society for Technology in Education (ISTE) (2021), “Essential elements of digital citizenship”, available at: <https://www.iste.org/explore/ISTE-blog/Essential-elements-of-digital-citizenship> (Accessed 8 August 2022).

17. EU Science Hub (2022), “The Digital Competence Framework”, available at: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcomp/digital-competence-framework_en (Accessed 8 August 2022).

18. Techboomers.com (2021), “The Guide to Digital Competence + 6 Steps to Become Digitally Competent”, available at: <https://techboomers.com/guide-to-digital-competence> (Accessed 8 August 2022).

19. Digital Skills Global (2022), “The Top 10 Digital Skills Tech Companies are Looking for Today”, available at: <https://digitalskillsglobal.com/blog/the-top-10-digital-skills-tech-companies-are-looking-for-today> (Accessed 8 August 2022).

20. Van Kersbergen, K. (2015), “The Welfare State in Europe”, *The Search for Europe: Contrasting Approaches*. Banco Bilbao Vizcaya Argentaria, Buenos Aires, Argentina, available at <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-welfare-state-in-europe/> (Accessed 8 August 2022).

21. Vuorikari, R., Kluzer, S. and Punie, Y. (2022), *DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens - With new examples of knowledge, skills and attitudes*, EUR 31006 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, Luxembourg. doi:10.2760/490274, JRC128415.

22. Britannica (2022), “Welfare state”, available at: <https://www.britannica.com/topic/common-good> (Accessed 8 August 2022).

23. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus (2020), “Meaning of welfare state”, available at:

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/welfare> (Accessed 8 August 2022).

24. ScienceDirect (2001), “Welfare State”, available at: <https://www.sciencedirect.com/topics/economics-econometrics-and-finance/welfare-state> (Accessed 8 August 2022).

25. Gartner (2022), “What Is Digital Government?”, available at: <https://www.gartner.com/en/topics/digital-government> (Accessed 8 August 2022).

26. Zhylyaiiev, I. B. and Semenchenko, A. I., (2020), “Contemporary state policy for the development of digital literacy of public servants and citizens of ukraine”, *Theory and Practice of Public Administration*, vol. 1(68), pp. 198-209. DOI: 10.34213/tp.20.01.24

27. Pinchuk, A. (2021), “Evolution of the notion of “welfare” and modern approaches to the definition of its components”, *Economic Analysis*, Vol. 31, no. 2, pp.44-54. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.044>

28. Focus (2021), “Plus 2 million users. What are Ukrainians doing in Internet in 2021”, available at: <https://focus.ua/uk/digital/491571-plyus-2-mln-koristuvachiv-chim-ukrajinci-zaymayutsya-v-interneti-u-2021-roci-infografika> (Accessed 8 August 2022).

29. Dimobi (2022), “Digital inclusion”, available at: <https://dimobi.org.ua/ua> (Accessed 8 August 2022).

Стаття надійшла до редакції 20.08.2022 р.